

Jeder zijn eigen Middeleeuwen

Jan van Oudheusden bespreekt:

Ronald van Kesteren,
'Het verlangen naar de Middeleeuwen. De verbeelding van een historische passie'.

(Wereldbibliotheek: Amsterdam

2004) 634 blz., prijs € 29,90.

Als promoverende geschiedenisleraar leef je gedurende geruime tijd in twee volstrekt gescheiden werelden. Jaar na jaar puilt je schooltas uit van correctiewerk en lesvoorbereiding, sta je voor schoolklassen die al of niet in je les geïnteresseerd zijn, voer je ontelbare gesprekjes over leerlingen, koetjes en kalfjes ... maar tussen die bedrijven door ben je in de beslotenheid van je studeerkamer doende, verborgen voor de buitenwereld, prinsheerlijk en volkomen autonoom, om stukje bij beetje een magnum opus te construeren als ware het een kasteel, geheel naar eigen snit en smaak. En na de promotieplechtigheid staat er tussen het publiek ook een heel rijtje leerlingen klaar om je te feliciteren.

Deze prettige sensatie overkwam ook collega Ronald van Kesteren. Hij is sinds enige tijd weliswaar geen geschiedenisdocent meer, maar geeft nog wel filosofie op zijn school, het Valuas College, in Venlo. Hij is ook gastonderzoeker middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Dit voorjaar demonstreerde hij zijn eruditie door een lijvig proefschrift te presenteren over een onderwerp dat nu niet direct een grote actualiteitswaarde bezit, namelijk de manier waarop de Middeleeuwen in latere tijden zijn beschouwd en geïnterpreteerd. Hoe is het middeleeuwse verleden in beeld gebracht, en met welke achterliggende motieven geschiedde dat?

Zo'n onderwerp levert het gevaar op oneindig uit te zijn. Vandaar dat Van Kesteren besloot tot een tweeledige opzet. Eerst koos hij een sprekend deelonderwerp, Karel de Grote, om na te gaan op welke manieren er door opeenvolgende generaties heersers en trendsetters met het beeld van deze keizer is omgesprongen. Vervolgens selecteerde hij een zeven-tal geleerde figuren uit de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw om aan de hand van hun levensgeschiedenissen aan te tonen hoezeer en vanuit welke motieven de Middeleeuwen hun wereldbeeld hebben gevormd.

Zestien gedaantes van Karel

Het eerste deel lijkt het meest overzichtelijke. Het geeft antwoord op de vraag: tegen welke achtergronden is Karel de Grote in de West-Europese cultuur in de herinnering geroepen? Als je Van Kesteren mag geloven, zijn er wel zestien verschillende Karel-de-Grotes geweest. Niet alleen historici, ook chroniqueurs, schilders, beeldhouwers, illustratoren, dichters, schrijvers en politieke denkers droegen er in de loop der eeuwen toe bij dat het Karel-beeld telkens veranderde.

Van Kesteren beperkt zich tot de Lage Landen, Frankrijk, Duitsland, Engeland en Italië, anders was het beeld nog veel complexer. Een tweede beperking die hij zich oplegt betekent een lichte teleurstelling voor de liefhebbers van geschiedenisonderwijs en vormt een enig-

Opening van het graf van Karel de Grote
door Otto III (Alfred Retbel, 1847).

zins merkwaardige lacune voor de schoolboekschrijver die immers ook in Van Kesteren schuilt (hij was eindredacteur van *Pharos*). Het beeld van Karel de Grote in het onderwijs laat hij namelijk vrijwel onbesproken. Zelfs die ene befaamde schoolplaat van Isings, 'Karel de Grote op het Valkhof te Nijmegen', ontbreekt.

Het voert te ver om hier alle zestien gedaantes (paradigma's, zoals Van Kesteren ze noemt) van Karel de Grote afzonderlijk te beschrijven. Enkele wil ik aanstippen. In de Middeleeuwen leefde Karel voort als rolmodel van vorstelijk gezag. De opening van zijn grafkelder te Aken in het jaar 1000, op last van keizer Otto III, vormt de lugubere intro tot dit deel van het boek. Het lichaam van Karel bevond zich niet liggend in een kist, maar het zat in vol ornaat op een troon alsof de keizer nog heerste. Na bijna twee eeuwen was er behalve de neus nog niets van zijn lichaam door verrotting aangeast. Zijn nagels waren door de handschoenen gegroeid. Vol eerbied liet Otto na zijn bezoek een herstelde dekplaat plaatsen.

Vanaf Otto tot en met Napoleon heeft een bonte stoet heersers zichzelf gepresenteerd als de reïncarnatie van Karel: Frederik Barbarossa, Lodewijk XI de Heilige, hertog Jan I van Brabant, graaf Floris V. Karel is ook de geschiedenis ingegaan als schenker van privileges. Zo deden de Friezen met succes een beroep op de Karolinger ter bevestiging van hun rechten; zij hadden immers Rome voor Karel veroverd. Over een andere gedaante van Karel, die van pauselijk vazal, is een felle strijd ontbrand. Hadden pausen het beschik-

kingsrecht over het keizerschap, zoals de *Schenking van Constantijn* leek te verordonnen? Pas in de vijftiende eeuw werd dit document, zoals bekend, als een vervalsing ontmaskerd. Protestantenvan het eerste uur voerden Karel de Grote op als beeldenstormer *avant la lettre*, omdat hij zich blijkens de *Libri Carolini* had gemengd in het conflict tussen iconoclasten en iconodoulen in het Byzantijnse rijk. Achttiende-eeuwse verlichtingsfilosofen stelden Karel naar gelieven voor als verlicht vorst (Montesquieu), dan wel als despoot (Voltaire). In de negentiende eeuw waren het de ultramontanen, onder wie leiders van de zouaven, die in de jaren 1860 de paus militair te hulp snelden tegen de Italiaanse nationalisten, die een beeld ophingen van Karel als verdediger van de Heilige Stoel.

Daarnaast was er de evocatie van Karel als begunstiger van studie en wetenschap en als onderwijshervormer. Als zodanig kreeg Karel met name in het negentiende-eeuwse Frankrijk gestalte. Als patroon van het schoolwezen was hij ook acceptabel voor antiklerikalen. Bij het lezen van die passages kwamen in mijn geest spontaan de tekstflarden en de melodie boven drijven van een hitje van een kinderkoor uit de jaren zestig 'C'est ce Sacre Charlemagne' (in het Nederlands: 'Dat was Karel-tje de Grote, Ka-rel-tje de Gro-te): zonder Charlemagne hadden we lekker vrij gehad, maar nu zitten wij dankzij die vervloekte scholenstichter in de schoolbanken gekluisterd.

Ten slotte heeft menig Europees land in Karel zijn eigen nationale

oervader. In ons land deed Alberdinck Thijm belangrijk propaganda-werk, onder meer door bij het zilveren jubileum van koning Willem III er fijntjes op te wijzen dat deze vorst een rechtstreekse afstammeling zou zijn van de grote keizer. In Duitsland schetste in diezelfde tijd de beruchte rassentheoreticus H.S. Chamberlain keizer Karel als een strijdlustige Germaan die de blik van het Duitse ras oostwaarts richtte. In zijn voetspoor traden in nazi-Duitsland onder meer Reichsleiter Alfred Rosenberg en de Führer zelf, die na de Oostenrijkse *Anschluss* de rijkskleinodien van Wenen naar Neurenberg liet overbrengen. Misschien als reactie op dit soort nationale annexaties van het Karel-beeld, riepen na de Tweede Wereldoorlog de idealistische voorvechters van de Europese integratie eveneens Karel de Grote aan. Er werden diverse Karel-de-Groteprijzen ingesteld voor verdienstelijke Europeanen.

Zeven bezeten mediëvisten

In het tweede en langste gedeelte van het boek laat Van Kesteren ons kennis maken met zeven personen met een mediëvistische beroepsformatie: de Italiaanse historicus Muratori (1672-1750), de Franse schrijver Chateaubriand (1768-1848), de Duitse romantici Schlegel (1772-1829) en Görres (1776-1848), de Britse neogotische architect en vormgever Pugin (1812-1852), de Nederlandse literator Alberdinck Thijm (1820-1889) en de Franse romancier Huysmans (1848-1907).

In dit gedeelte komen zowel Van Kesterens eruditie als zijn gedrevenheid om zijn omstanders daarvan deelgenoot te maken in volle

omvang tot hun recht. Elk van de zeven geschetste portretten is een studie op zich, een afzonderlijke publicatie waard.

Muratori presenteert hij als wegbereider van het achttiende-eeuwse Italiaanse nationalisme, maar ook als een *debunker*, die onder meer aantoonde dat de 'ijzeren kroon' van de Longobarden (die een spijker van het Heilig Kruis zou bevatten) een romantisch verzinsel was.

Chateaubriand is interessant omdat hij getuige was van de troebelen van de Franse revolutie. Koningsgraven werden geplunderd, kinderen speelden met het gebeente van vorsten. Deze schrijver ontwikkelde een passie voor graven en dodenakkers en idealiseerde het middeleeuwse christendom als een beschaving, verzoening en verlichting brengende kracht in de maatschappij.

Schlegel en Görres waren getuigen van het opkomende liberalisme en de tegenkracht, het conservatisme. Als conservatieven in hart en nieren modelleerden zij de Middeleeuwen als ideaalbeeld voor hun eigen tijd. Nooit had Duitsland een schonere tijd meegemaakt dan tijdens de Middeleeuwen, aldus Görres. De samenleving was een *Gemeinschaft*, waarin alle delen organisch met elkaar verbonden waren. De Duitse eenheid kon worden hersteld als zijn landgenoten zich weer op de middeleeuwse waarden en normen zouden oriënteren.

Het is jammer dat Van Kesteren zichzelf en de lezer dusdanig diep meesleurt in het doolhof van de hersenspinsels van Schlegel en Görres, dat we het zicht op de politiek-maatschappelijke context dreigen kwijt te raken. Welke stempel hebben deze personen nu eigenlijk gedrukt op de geest van hun tijd? Slechts terloops meldt de auteur bijvoorbeeld dat iemand als Heinrich Heine een totaal ander standpunt naar voren bracht. Zo'n opmerking maakt nieuwsgierig naar méér. Heine was toch een invloedrijk romanticus? Was er misschien een polemiek, een publiek debat? Zo nee, zou de auteur ons dan van de relevantie van de voor het voetlicht gebrachte figuren kunnen overtuigen?

Hetzelfde geldt voor de architect en illustrator Pugin, die onder meer 'middeleeuwse' kunst ontwierp voor wereldtentoonstelling van 1851 in het Londense Chrystal Palace. Het Middeleeuwse Hof dat hij er decoreerde hoorde volgens bronnen tot de aantrekkelijkste delen van de hele expositie. Pugin mengde zich in het debat over de aard van de gotiek, en zijn levensverhaal past tevens in dat van de emancipatie van Britse katholieken in de negentiende eeuw.

Hij werkte samen met de architect Charles Barry aan de inrichting van de Houses of Parliament. Hij dweept met de Middeleeuwen en wees de periode die daarop volgde, de Renaissance en de Reformatie, resoluut van de hand.

Als lezer vraag ik me ook hier af, welke plaats Pugin nu precies innam in de artistieke wereld van de negentiende eeuw: is er een relatie met de prerafaëlieten te omschrijven, hoe was het gesteld tussen Pugin en de veel beroemdere Barry, loopt er geen direct lijntje van hem naar de latere Arts-and-Crafts-movement, die zich immers ten dele ook liet inspireren door het middeleeuwse ideaal van eerlijk vakmanschap en de eenheid van architectuur, meubilair en decoratie?

Van Kesteren parafraseert Pugin uitvoerig, zoals diens idolate opmerkingen over de lichtval door de vensters van middeleeuwse kathedralen. Als een schaduw volgt hij zijn hoofdpersoon in diens antiquarische mijmeringen, en naar mijn smaak gaat hij daar te vaak achter schuil. Wat vindt Van Kesteren nu eigenlijk zelf van Pugins ideeën, die je enigszins malicieus ook wel als die van een wereldvreemde reactionair zou kunnen betitelen?

Zeer lezenswaardig zijn de beschouwingen over de katholieke intellectueel Alberdinck Thijm, in Nederland dé navolger van Pugin; de beroemde architect Pierre Cuypers was zijn zwager en geestverwant. Thijm zag in kennis van de Nederlandse architectuur een middel ter bevordering van 'de Nederlandse nationaliteit'. Hij hekelde het geschiedenisonderwijs, dat slechts om jaartallen draaide: die waren 'geen kleurrijke uitdrukking van gebeurtenissen, maar

etiketten, waar de bleke feiten in hare eenvormigheid als de flessen in een apotheek, achter wegschuilen'.

De laatste hoofdfiguur, Joris-Karl Huysmans, lijkt met afstand de meest reactionaire uit Van Kesterens verzameling. Hij zag de Middeleeuwen als een 'anti-heden'. De adeling op kruistocht, de burgerij was via het gildensysteem verzekerd van werk en inkomen, het volk maakte verfijnd handwerk, de clerus raakte in mystieke vervoering. Vanaf het eind van de Middeleeuwen maakte de beschaving echter een diepe val, zo klinkt het uit de mond van een van Huysmans' romanfiguren. Huysmans zette zich af tegen kapitalisme, grote-stadscultuur en socialisme, en ontwaarde joodse complotten. In het verscheurde Frankrijk van de Dreyfus-affaire sloot hij zich op in het antisemitische kamp. Zijn overgang naar het katholicisme leverde een hagiografische verhandeling op over de heilige Lidwina van Schiedam.

Ten slotte

De epiloog waarin de filosoof in Van Kesteren probeert heden en verleden, ook in de persoonlijke sfeer, in associatief verband te brengen, is een omspeling van het bekende thema: elk heden schept zijn eigen verleden. Huizinga zei het al: *'De aard der cultuur bepaalt, wat voor haar geschiedenis zal zijn'*.

Die epiloog is niet echt van essentieel belang om Van Kesterens proefschrift te kunnen waarderen als een geslaagde poging om aan te tonen hoezeer historische interesse schakel en zingevende kracht vormt in het menselijke bestaan.

De geschiedenisdocent die zijn leerlingen ervan wil doordringen dat ons mooie schoolvak niet alleen maar over mensen en machten gaat, maar ook over manieren waarop het verleden als inspiratiebron en argumentatie-arsenaal is gebruikt, kan dankbaar gebruik maken van het materiaal van Van Kesterens Karel-de-Grotebeelden om zijn lessen die extra dimensie te verschaffen.